

TOEGEPASTE ASPECTEN VAN HET TAALPSYCHOLOGISCH ONDERZOEK

Enkele inleidende overwegingen

W.J.M. Levelt

Max-Planck-Institut für Psycholinguistik

Inleiding

Toen de Vereniging voor Toegepaste Taalwetenschap in 1972 werd opgericht kreeg ik de eervolle uitnodiging om bij de oprichtingsvergadering een voordracht te geven. Ik heb toen gesproken over "Recente ontwikkelingen in de taalpsychologie", en een poging gedaan om wat er in de taalpsychologie tussen 1950 en 1970 gebeurd is toe te lichten door een vergelijking te maken tussen George Miller, die in die ontwikkelingen een centrale rol speelde, en Wilhelm Wundt die de taalpsychologie domineerde aan het begin van deze eeuw.

Hiermee heb ik wellicht de indruk doen post vatten dat de taalpsychologie een gevestigde discipline is met een rijke, honderdjarige traditie. In elk geval heeft de voortvarende Vereniging nu na zeven voorspoedige jaren besloten dat die discipline zich nu maar eens van zijn toegepaste kant moet laten zien. Na een eeuw moet dat langzamerhand toch kunnen, zal men gedacht hebben. Toen ik dat hoorde was mijn indruk dat de Vereniging hiermee zeven magere jaren ging inluiden. Ik wist zo gauw niets wat toe te passen was, en was blij dat ik deze dag niet hoefde te organiseren.

Toen men mij echter vroeg om hier iets inleidends te zeggen werd het probleem serieuzer. Ik kon me er niet meer zo gemakkelijk vanaf maken. Bovendien kreeg ik een kant en klaar programma toegestuurd, zodat er al een operationele definitie van toegepaste taalpsychologie op mijn bureau lag. Ik kreeg het gevoel op ernstige wijze achter de ontwikkelingen aan te hollen. Sinds dat moment heb ik geprobeerd dat gevoel weer kwijt te raken. De resultaten van die inspanningen wil ik u nu meedelen.

Het bleek dat ik vijf jaar geleden al eens duidelijk stelling had genomen t.a.v. toegepaste aspecten der taalpsychologie. In 1974 heb ik een beleidsnota geschreven voor de Werkgemeenschap Taalgedrag van de

Nederlandse Stichting voor Psychonomie. Die nota was gebaseerd op een enquête onder Nederlandse taalpsychologen. Wat ik nu zal doen is die nota als stramien gebruiken om verschillende toegepaste aspecten van de taalpsychologie te ordenen. Voorts kunnen we dan aan de hand van de nota bezien wat er van alle goede voornemens terecht is gekomen de laatste vijf jaar. Tussendoor zal ik één keer een klein uitstapje maken naar een oud theoretisch probleem dat in de recente taalpsychologie weer hernieuwde aandacht krijgt, en dat van grote toegepaste betekenis kan zijn.

Redenen voor de keuze van onderzoeksthema's in de taalpsychologie

De nota van 1974 noemde een viertal redenen om bepaalde vormen van taalpsychologisch onderzoek te entameren in Nederland. De eerste en minst belangrijke reden is dat een bepaald soort onderzoek elders ook grote aandacht krijgt. Men moet met de ontwikkelingen meegaan, zagezegd. Het gevaar is dat men alleen met de *modes* mee gaat, en dat hoeft geenszins productief te zijn. Een tweede reden om een thema speciale aandacht te geven, is het bestaan van een hiaat, een gebrek aan onderzoek op een belangrijk gebied. Een derde reden kan zijn het bestaan van typisch Nederlandse aspecten aan een onderwerp, aspecten die alleen aan het Nederlands onderzocht kunnen worden. Een vierde reden, aldus de nota, "kan liggen in de relatie tussen taalpsychologie als wetenschap en behoeften aan dienstverlening in de Nederlandse samenleving".

Het spreekt vanzelf dat deze vierde reden voor het onderwerp van vandaag de belangrijkste is, en ik kom daar direct uitgebreider op terug. Er zijn echter aan de andere drie redenen ook aspecten welke van belang zijn voor de toegepaste taalwetenschap, en ik wil er daarvan aan de hand van de nota enkele noemen.

Belangrijke ontwikkelingen elders

Voor wat betreft de eerste reden, het bestaan van belangrijke ontwikkelingen elders, noemt de nota o.a. het eerste taalverwervingsonderzoek. Omdat taalverwervingsonderzoek in de statuten van de Vereniging expliciet wordt genoemd, lijkt het mij goed daarbij even stil te staan.

De nota wijst op de, ook binnen de taalpsychologie, relatief stormachtige ontwikkeling van het kindertaalonderzoek in Amerika en elders. Over de situatie in Nederland zegt de nota dan: "Op het gebied van kindertaal vind ik de situatie, enkele voortreffelijke uitzonderingen daargelaten, rondweg bedroevend. Onze doctoraalprogramma's worden jaarlijks overstroomd door studenten ontwikkelingspsychologie, naar schatting zo'n 400 per jaar, en terwijl taalontwikkeling tot de meest opmerkelijke en wezenlijke aspecten van de cognitive rijping behoort, zijn er in heel Nederland niet meer dan een handjevol ontwikkelingspsychologen die zelfs maar op de hoogte zijn van de moderne kindertaalpsychologie. De Nederlandse linguïsten geven hieraan gelukkig meer aandacht dan de psychologen. Niettemin bestaat er een voor de dienstverlening rampzalige situatie". Dat was een sombere diagnose. Gelukkig is hierin de laatste vijf jaar wel een en ander verbeterd. Niet dat het er nu zo florissant uitziet met het *onderwijs* in de kindertaalpsychologie, maar er is een duidelijke groei van het onderzoek op dit gebied te constateren - ik kom daar straks nog op terug - en de onderzoekers hebben zich nu ook gebundeld in een Werkgroep Taalontwikkeling die nu zowat twee jaar actief is. Iets van dat werk kunt u vandaag horen in Sektie II, "Latere fasen in de eerste-taalverwerving". Ik ben overigens van mening dat psychologen in Nederland zich ook nu nog te weinig met taalontwikkeling bezig houden.

Hiaten

Bij de tweede reden, bestaan van hiaten, ook buiten Nederland, vermeldde de nota o.a. het *psychologisch* onderzoek van tweede-taalverwerving en bilingualisme. De nota zegt daarover dit "In Nederland wordt daaraan op de instituten voor toegepaste taalkunde nogal veel aandacht besteed. Slechts op één plaats is daar ook op flinke schaal samenwerking met functie-psychologen. Er bestaat echter noch in Nederland noch elders veel fundamenteel inzicht in de psychologische structuur van tweetaligheid, laat staan in het gedrag van tolken, de rol van interferentie en facilitatie bij 2^e taal-leren, etc.". Zover mijn kennis gaat is er in Nederland op dit gebied veel gebeurd de laatste vijf jaar. Er is op veel plaatsen intensieve samenwerking ontstaan tussen psychologen en taalkundigen die zich met tweede-taalverwerving en bilingualisme

bezig houden. Er is ook veel onderzoek gaande waarbij de vraag naar psychologische processen bij bilingualen centraal staat; Sektie III in het programma van vandaag legt daarvan getuigenis af. Er is, mijns inziens, een gelukkige versmelting te constateren in theorievorming en onderzoeksmethodologie. Gevolg is natuurlijk wel dat onderzoekers van het kastje naar de muur worden gestuurd wanneer ze voor financiering aankloppen bij taalkundige, resp. psychologische ZWO-stichtingen. Dat is wel vervelend, maar het is een goed teken.

Bij de hiaten werd in de nota verder genoemd de taal van speciale groepen. Volgens de nota wordt daar over de gehele wereld relatief weinig aan gedaan. Ik citeer maar weer: "Het meeste nog is bekend over de taal van doven, ofschoon nog weinig. Maar de literatuur over de taal van zwakzinnigen blijkt een bedroevend allegaartje te zijn, om maar niet te spreken over de taal van schizofrenen en van andere groepen gehandicapten. In Nederland wordt er, behalve voor wat betreft doven, op geen van deze terreinen noemenswaardig onderzoek gedaan". Het is ontzettend plezierig om te zien hoeveel daar is ontwikkeld de laatste vijf jaar. De sectie "Taalpathologie" vandaag geeft een aantal markante voorbeelden van wat er de laatste tijd wordt bestudeerd aan de taal van doven, zwakzinnigen en afatici. En dat is volgens mij nog maar het topje van de ijsberg. Ik meen te weten dat er ook onderzoek plaats vindt over de taal van blinden, terwijl ook de gerontologen toenemend in taal geïnteresseerd raken.

Ik kan niet nalaten om wat dit onderwerp betreft een zijstapje te maken naar enkele recente en, mijns inziens, zeer belangrijke ontwikkelingen in de taalpsychologie. Er is de laatste vijf jaar een enorme beweging gekomen op het gebied waar Tervoort in 1953 zijn pionierswerk verrichtte: de gebarentaal van de doven. Ofschoon ieder die met gebarentaal, in het bijzonder American Sign Language (ASL), te maken had wel wist dat deze allerlei eigenschappen deelde met natuurlijke talen, bleef toch heel lang de algemene opvatting bestaan dat ASL geen grammatica heeft. Die opvatting kon men aantreffen bij de meeste onderzoekers, en bij de doven zelf. Door het werk van Klima, Bellugi, Lane en anderen weten we nu dat ASL en andere doven-gebarentalen volwaardige natuurlijke talen zijn met "alles erop en eraan" een complete morfologie met een zeer rijk tempus en aspect systeem, een complete syntaxis, enz. Daarmee

is een buitengewoon interessante situatie gegeven: doventalen zijn de enige natuurlijke talen waarvan ontstaan en ontwikkeling betrekkelijk goed gedocumenteerd zijn. Het zijn ook de enige talen die niet onderhevig zijn aan de beperkingen van het akoestisch/vocale systeem. Daarmee kan de vraag naar de biologische grondslag van de taal veel indringender gesteld worden: wat is modaliteitsspecifiek, en wat is universeel in natuurlijke taal? Wat precies, is onderscheidend voor het menselijk taalvermogen? Ik wil op dit punt een feministische term introduceren: "het kleine verschil". Men kan op allerlei manieren communiceren, intenties en betekenissen uitwisselen, en de taalpsychologie sinds 1972 heeft zeer grote nadruk gelegd op juist de conceptuele en communicatieve basis van natuurlijke taal. Maar juist daardoor is meer dan ooit duidelijk geworden dat het menselijk taalvermogen niet *geheel* herleid kan worden tot intelligente, cooperatieve communicatie. Er is een klein verschil, een surplus, dat tegen alle verwachting in te vinden is in ASL en andere doventalen. Het is totaal afwezig in de zg. ASL die de Gardners en anderen aan chimpansees proberen te leren. Het is afwezig in sommige varianten van afasie. Het kleine verschil kan niet worden teruggewonnen door zulke afatici gebarentaal te leren, zoals Zurif liet zien. Het surplus is ook afwezig in de taal van Genie, het zonder taal opgegroeide kind dat door Susan Curtiss is bestudeerd en behandeld. Het ziet er naar uit dat geen therapie het kleine verschil kan overbruggen. Men kan een afaticus, of Genie jarenlang met liefde behandelen, de chimpansee nog intensiever trainen, maar die merkwaardige kern-eigenschappen van de grammatica ontstaan niet. Dat betekent niet dat men Genie, afatici of chimpansees niet kan leren om met intelligentie en succes te communiceren. Zeker kan dat, en dat is het nut van therapie en training. Maar het kleine verschil blijft.

Nu is dit een stelling die onbewezen is zolang het kleine verschil niet precies is gedefinieerd. Het is dus tegelijk een onderzoeksprogramma. Ik geloof dat het bij allerlei vormen van taalpsychologische dienstverlening van belang is een preciesere voorstelling te hebben van wat natuurlijke taal onderscheidt van zomaar effectieve communicatie. Mijns inziens zijn er daarover de laatste jaren buitengewoon interessante zaken ontdekt, zowel in het kader van Chomsky's trace theorie, als van het afasieonderzoek.

De speciale situatie van het Nederlands

Terug naar de nota van 1974. De derde reden die er werd genoemd voor de keuze van onderzoeksthema's binnen Nederland was de speciale situatie van het Nederlands. De nota noemt dan allerlei bijzondere eigenschappen van het Nederlands, en benadrukt de noodzaak van vergelijkend onderzoek. Er staat: "Het Nederlands heeft voldoende eigens om dit te proberen. Meer in het bijzonder geldt de noodzaak van zulk onderzoek voor het leesproces. Ik denk hier met name aan de rol van de Nederlandse morfologie en de daarmee samenhangende spelling in het verwerken van geschreven taal. Over het toegepaste belang hiervan wil ik het dan nog niet eens hebben". Dat willen we vandaag natuurlijk wél. De sectie "Lezen, spellen, schrijven" toont aan hoe dit onderzoek is opgebloeid gedurende de laatste vijf jaren.

Verder vermeldde de nota als typische noodzaak voor het Nederlands het doen van criterium-onderzoek. De nota stelt: "Kort geleden hebben we publicaties gezien van Nederlandse woordassociatienormen, binnenkort komen er voor het Nederlands woordfrequentietabellen uit. Dit is zowel voor het opzetten van experimenten als voor diagnostische en technische doeleinden onmisbare informatie. Schitterend door afwezigheid zijn basisgegevens over omvang en aard van woordenschat op verschillende leeftijden, idem voor morfologische en syntactische vaardigheden. Een kind van zes jaar zegt: "ik ga altijd vanmiddag naar school", "ik heb deze dag vrij", etc. Is dat kind achter, of juist voor? Niemand die het weet. Het is niet moeilijk om een lijst te geven van zulke goed meetbare verschijnselen: normen van tempus, voor meervoudsvorming, voor werkwoordsvormen, voor bepalingen van plaats en tijd, enz., maar voorts ook luistervaardigheids- en verstaanbaarheidsnormen, articulatiennormen, enz. Ook hier is veel veranderd. Het werk van Van Ierland en van Bon heeft een aantal van deze hiaten opgevuld. U kunt ze vandaag beluisteren in Sektie II "Latere fasen in de eerste-taalverwerving".

Wat in de nota niet werd vermeld, maar wat ik thans zeker als urgent ontwikkelingsgebied zou willen noemen, is het taalpsychologisch onderzoek naar de acquisitie van Nederlands als tweede taal in een "ongestuurde" situatie. Ik doel op het verwerven van Nederlands door gastarbeiders, en binnenkort van meest Chinees sprekende Vietnamezen, aan wie veelal geen systematisch onderricht wordt gegeven. De European Science Foundation

heeft een project in voorbereiding, waarin een vergelijkend onderzoek van doeltalen (w.o. Nederlands) en van bron-talen wordt nagestreefd in Europa. Het initiatief hiertoe is genomen door het Max-Planck-Instituut in Nijmegen.

Dienstverlening

Dan, tenslotte, vermeldt de nota het onderzoek t.b.v. dienstverlening. Dit betreft de kern van het thema van vandaag, en dat rechtvaardigt het citeren van de hele betreffende paragraaf.

"Bij de rondvraag die door de W.G. Taalgedrag is uitgevoerd ter voorbereiding van dit stuk, was er één vrijwel algemene reactie: de taalpsychologie moet zich maatschappelijk meer engageren. En het liegt er inderdaad niet om wanneer men dan onderwerpen vermeld vindt als toepassingen op moedertaal-onderwijs w.o. lezen en schrijven leren, op tweede taalonderwijs, op doven-onderwijs waarbij men o.a. denke aan de rol van de graad van slechthorendheid, de bijdrage van liplezen, de ontwikkeling van alternatieve taalcommunicatie-middelen voor gehandicapten, zowel voor doven als ook voor blinden (reading machines, versneld ingesproken boeken). Ook, voorts toepassingen bij diagnostiek en therapie van afasieën en andere taal- en spraakafwijkingen zoals leesstoornissen, woordblindheid en noem maar op.

Deze lijst kan zonder moeite worden uitgebreid, en ik onderschrijf geheel en van harte de teneur van deze reacties: de taalpsycholoog moet uit zijn ivoren toren komen en nagaan of hij iets te bieden heeft waar mensen moeilijkheden hebben bij het verwerven en gebruiken van taal.

Het kenmerkt de bewoner van die toren echter dat hij dat toch niet zonder voorzichtigheid doet. Hij heeft behoefte aan twee garanties. De eerste is dat er wetenschappelijke redenen zijn op grond waarvan de verwachting gewettigd is dat de dienstverlening kans van slagen heeft. Er is in Nederland (overigens in navolging van ontwikkelingen elders) al een zeer kostbaar voorbeeld geweest van in dit opzicht overhaaste dienstverlening: de zg. taalverrijkingsprogramma's die aan het eind van de jaren zestig tot ontwikkeling kwamen. Daar bestond die garantie niet. Er was niets anders dan het dogma dat taalachterstand oorzaak is van allerlei vertragingen in de cognitieve ontwikkeling. Hiervoor bestond geen enkele wetenschappelijke grond, er was slechts sociaal engagement.

Er zijn miljoenen ingestopt en door schade en schande is men wijs geworden. Gelukkig hebben de beste onder deze psychologen de resultaten van hun programma's zorgvuldig geëvalueerd zodat we er toch van geleerd hebben. Wat hier echter fout is gegaan is het achterwege laten van wat ik zal noemen "op toepassing gericht fundamenteel onderzoek". Men had eerst in enkele zorgvuldige experimenten moeten toetsen of die oorzakelijke relatie wel gold, alvorens op grote schaal agogisch te handelen. Een tweede zeer wenselijke garantie is dat dienstverlenend onderzoek de directe problematiek kan overstijgen. Men moet geen articulatietest maken voor slechthorende meisjes van elf jaar, ook niet als dat nu juist speciaal gewenst wordt.

Ik wil daarom de roep om toegepast werk warm, maar gekwalificeerd, onderschrijven. Waar ten bate van dienstverlening in Nederland grote behoefte aan bestaat, is fundamenteel interdisciplinair onderzoek over de relatie tussen zintuigen, hersenen en taalgedrag. Audiologen, neurologen, experimentele psychologen en taalkundigen zouden zich gezamenlijk moeten buigen over aard en oorzaak van taalontwikkelingsstoornissen, van afasieën, etc. In Nederland gebeurt dat, in tegenstelling tot veel andere geciviliseerde landen, nergens op enigszins omvangrijke schaal. Zelf vind ik dit een buitengewoon ernstig hiaat. Zolang dat niet is gevuld kunnen logopedisten en orthopedagogen ook werkelijk niets anders dan uiterst intuïtieve behandelingsmethoden gebruiken. Mijns inziens zou de stimulering van zulk interdisciplinair onderzoek naar de normale en afwijkende ontwikkeling van spraak, taal en schrift zeer hoge prioriteit verdienen".

Tot zover het citaat uit de nota van 1974. Mijns inziens moeten die twee garanties vandaag nog net zo gelden als vijf jaar geleden: "Op toepassing gericht fundamenteel onderzoek" is ook thans vereist om de verwachtingen ten aanzien van succesvolle dienstverlening te toetsen. Tevens moet dienstverlenend onderzoek van dien aard zijn dat de directe problematiek wordt overstegen. De oproep om zulk soort interdisciplinair onderzoek te gaan doen in Nederland is de laatste vijf jaar in sterke mate beantwoord. Het is niet geheel toevallig dat dit de doelstelling is van de Nijmeegse Interfacultaire Werkgroep Taal- en Spraakgedrag waaruit u vandaag een flink aantal onderzoeksverslagen zult kunnen horen alsmede enkele demonstraties zien. Maar ook elders

in het land is dit type onderzoek allerwege tot ontwikkeling gekomen.

Terugkerend tot mijn uitgangspunt moet ik na dit alles concluderen dat ik mezelf, maar wat erger is de Nederlandse taalpsychologen aanvankelijk ernstig heb onderschat. Er is onder hen niet alleen veel nagedacht over taalpsychologische dienstverlening, maar er is de laatste vijf jaar ook ontzettend veel fundamenteel onderzoek van de grond gekomen dat van direct belang is voor toepassingen. Het is zeer toe te juichen dat dit vandaag wordt gepresenteerd aan de leden van de vereniging.

APPLIED ASPECTS OF PSYCHOLINGUISTIC RESEARCH

W.J.M. Levelt

Summary

These introductory remarks review some developments in Dutch applied psycholinguistic research during the last five years. Among them are the following:

- (1) Dutch psychologists show increased interest in child language, but still not enough to be of much help to the applied worker,
- (2) Interdisciplinary research in second language acquisition and bilingualism has blossomed up a great deal,
- (3) Reading and writing of Dutch, with special reference to Dutch morphology and spelling has become a field of much research activity,
- (4) Interactive research between psychologists, linguists and neurologists has rapidly developed over the recent years, in more or less institutionalized forms. It is of great potential importance for applications of various sorts.

Applied psycholinguistics is often concerned with the promotion of successful communication. The paper stresses that natural languages are, in a critical way, more than just intelligent and effective communication systems. This is argued with reference to recent research in American Sign Language (versus chimp signing), in aphasia, and of a modern-day "wild child's" language. This critical distinction should be crucial for the applied worker as well.